

BALKAN TÜRKOLJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ

3

**Prizren
Eylül - 2005**

T A R İ H

TÜRKLER VE BALKANLAR

Halil İNALCIK*

Kuzey'den Gelen Türkler

Balkanlar tarihi, Türk tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. *Balkan* kelimesi dahi, *sıra-dağ* veya *dağlık* anlamına Türkçe bir sözcüktür. Güvenilir tarih kaynaklarına göre, Balkan Yarımadası, VI. Yüzyıldan başlayarak Türk kavimlerinin gelip yerleştiği bir yurt olmuştur. Doğudan, Asya içinden, Kuzey Karadeniz step bölgesi yolile birbiri ardından gelen atlı göçebe Türk kavimleri, ya burada Dac, Trak ve Slav aslından yerli halkla karışmış, ortadan kaybolmuş (XI. Yüzyılda Oğuz aslından Peçenekler ve Uzlar gibi), yahut askerî egemen sınıf olarak Kuzey-Doğu Balkanlar'da güçlü devletler kurmuşlardır. Bu sonuncular arasında, bir Türk boyu olan Kutrigur'ların VII. yüzyılda kurmuş oldukları Bulgar Hanlığı özellikle anımsamalıdır. Bulgarların Dobruca'da bıraktıkları kitabelerde, hükümdar, Han unvanı ile anılır ve Oniki Hayvanlı Türk Takvimi kullanılır. Bulgar Hanları IX.-XI. yüzyıllarda (1018'e kadar) Balkanlar'da Bizans İmparatorluğu'nun yerini almıştır. XIII. ve XIV. yüzyıllarda, yine Bulgaristan'da, Kıpçak/Kuman aslından slavlaşmış Terteri ve Şişman Hanedanları hâkim oldu.

Osmanlı Türkleri Balkanlara girmeden önce, XII.-XIV. yüzyıllarda Kıpçak/Kumanların bölgede üstün tarihî rolü yeterince vurgulanmamıştır. Özellikle, Dobruca'dan Akkerman'a kadar step bölgesinde yerleşmiş ve Hristiyan dinine geçmiş olan Kıpçak/Kumanlar çeşitli hanedanlar kurmuşlardır. Bunlardan bir grup, XIV. yüzyıl ikinci yarısında Dobruca-Varna bölgesinde bir beylik kurmuştur (Merkezi Kalliakra); Dobrotiç ve bir Kuman adı taşıyan kar-

* Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı, Ankara

deşi Çolpan'ın Dobruca beyliği, 1388'de I. Murad'ı metbû tanımış, 1393'de I. Bayezid bu beyliği Osmanlı ülkesine katmıştır.

Özetle, Deli-Orman ve Varna'dan Tuna'ya kadar giden bölge daha Osmanlılardan önce gerçek bir Türk yerleşim alanı olmuştur.

Anadolu Türkleri Balkanlar'da

Güneyden, Anadolu'dan Türklerin Balkanlara gelip yerleşmesi, 1260'lara kadar iner. Kuzey Karadeniz bölgesinden gelen Türk orakları, zamanla Hristiyanlığı kabul edip yerli Slavlarla karıştıkları halde, Anadolu'dan gelen Müslüman Türkler, kendi din ve kültürlerini saklamayı başarmışlardır. İlk yerleşme, 1261'de Moğollardan kaçıp Bizans'a sığınan Selçuk Sultanı İzzeddin Keykâvus'la gerçekleşmiştir.

Moğol idaresinden kaçan otuz-kırk Türkmen obası, kutsal kişi Sarı Saltuk Baba ile İzzeddin Keykâvus'un yanına gelmiş ve Bizans İmparatoru tarafından Kuzey Dobruca'ya yerleştirilmiştir (1263). Başlangıçta, Müslüman Altın Ordu emîri güçlü Nogay'ın himayesi altına giren bu Anadolu Türkmen grubu, burada Baba-Saltuk kasabası ile başka kasabalar kurmuşlardır. 1332'de buradan geçen Ibn Bat-tuta, Baba kasabasını "Türklerin oturduğu bir şehir" olarak anar. Nogay ölünce (1300) yerine geçen putperest Moğol hanları zamanında Türkmenlerden bir bölüğü, Anadolu'ya geri dönmek için göç etmişler (1301); kalanlar ise yerli Kumanlar arasında Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Bunlar, Keykâvus'un halkı anlamına *Gagvuz* adile günümüze kadar gelmişlerdir ve bugün kendi siyasî varlıklarını tanıtmaya çalışmaktadırlar. Dil araştırmaları Gagavuz'ların Anadolu lehçesini konuştuklarını ortaya koymuştur. Anadolu'dan Balkanlara gelip yerleşmiş ilk Müslüman velîsi olarak, Baba Saltuk'un kişiliği etrafında menkıbeler türemiş ve sonra bu rivayetler, Cem Sultan emrile, Rumeli Türklerinin büyük destanı, *Saltuknâme* adile Ebu'l-Hayr Rumî tarafından toplanmıştır¹. Bu büyük destanda San Saltuk, Balkanları İslâmiyete ve Türklere açan büyük bir velî-gazi olarak kutlanmaktadır. 1484'de Osmanlı Sultanı II. Bayezid Bogdan seferinde Dobruca'ya geldiğinde, onun kabri üzerinde bir türbe yaptırmış, vakıflar adanmış, böylece Rumeli gazilerinin gönlünü almak istemiştir. Baba-Dağı kasabası, kuzeye karşı yüzyıllarca, gazi, yörük ve akıncıların hareket üssü olmuştur. Bugün yıkık türbesi, çöken imparatorluğun hazin bir simgesi gibi metruk durmaktadır.

¹ P. Wittek, "Yazıcıoğlu on Christian Turks", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Londra; *Saltuknâme*, metni için Fahir İz (Ed.), *Saltuknâme* I-VII, Harvard Un Printed Office, 1976, ABD.

Bu giriş yazısında, Osmanlı Türklerinin Balkan fütuhatını anlatmak, en kısa bir biçimde de olsa, mümkün değildir. Ancak, bu fütuhatın sebep ve koşullarını objektif bir yaklaşımla incelemek tarihçinin ödevidir; biz burada arşiv belgeleri ışığında bu koşulları inceleyen yeni araştırmaların sonuçlarını özetleyeceğiz.

Sarı Saltuk Türkmenlerinden sonra, Balkanlara Anadolu'dan yapılan Türk akınları Karesi Beyliği kurulduktan sonra başlar. Bu akınlar sonucu yerleşme olmamıştır. Çanakkale Boğazı bir yerleşmeyi zorlaştıran başlıca engeldi; geçen küçük kuvvetler, yerli güçler tarafından sarılma ve yokedilme tehlikesiyle karşılaşıyorlardı. Bu akın önderlerinden Ece Halil ve İshak burada anılmaya değer. Onlar, Bizans İmparatoruna isyan eden Katalan-Almugavar ücretli asker kumpanyasıyla işbirliği yaparak, Frankların Atina dukalığına kadar gitmiş (1311), Atina'da Katalan egemenliğini sağlayan meydan savaşında önemli rol oynamışlardır. Osmanlılar, 1352'de Cinbi (Tsympe)de bir köprübaşı kuruncaya kadar, öteyakaya böyle bir çok Türk akıncı birliği geçmiş, bunlardan bir kısmı Balkanlı devletlerin hizmetine ücretli asker olarak girmiş, bir kısmı da yağmadan sonra Anadolu'ya dönmüştür. O zaman Rumeli'de güvenilir bir müttefik bulmadan akın yapmak tehlikeli bir macera idi. Bu yeni taktiği en başarılı bir biçimde kullanan Aydınoğlu Umur Bey olmuştur². O, Bizans tahtı için Trakya'da çarpan Yanı Cantacuzenus'un ittifakını sağlayarak, 1340'larda 300 gemiyi bulan donanmasıyla İzmir'den Balkanların her tarafına akınlar örgütlemeyi başardı. Bu akınlarda Dobruca ve Arnavutluk'a kadar gitti. Bizans, onu durdurmak için Batı Hristiyan âlemini harekete geçirmekten başka çare bulamadı. Nihayet 1344'de Batı Haçlıları İzmir kalesini alıp onun denize çıkmasını önlediler. O zaman Batı Anadolu'dan gaziler, Balkanlar'a geçmek için Çanakkale Boğazı'na yöneildiler. O tarihte Osmanlılar Karesi'de yerleşmiş bulunuyorlardı. Osmanlı ülkesi böylece, Anadolu gazilerini Balkanlara sevkeden başlıca hareket üssü halini aldı. Orhan'ın bu Me'ta yerleşen oğlu Süleyman Paşa (ölümü 1357), Cantacuzenus'un müttefiki olarak defalarca Trakya'ya geçti ve sonunda 1352'de Cantacuzenus'un kıslamak için ona teslim ettiği Cinbi kalesinde yerleşip kaldı. Gelibolu Yarımadası'nda en önemli stratejik noktayı, Bolayır'ı zaptetti ve Anadolu'dan süratle geçirdiği Türkmenleri, Güney ve Batıya doğru akın yapmak üzere orada örgütledi. İki yıl sonra 1354 Martında şiddetli bir yer sarsıntısında surları yıkılan önemli Gelibolu kalesini ele geçirdi. Böylece Balkan fütuhata başlamış oldu³.

² Umur Gazi'nin akınları için bak. P. Lemerle, *L'emirat d'Aydın, Byzance et l'Occident, recherches sur le geste d'Umur Pacha*, Paris 1957; "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities Byzance and Crusades", *Byz. Forschungen*, IX, s. 179-217.

³ "Gelibolu", H. İnalcık, *Encyclopaedia of Islam*, 2. edisyon, II, 983-987.

Balkanlar'da ilk Osmanlı harekât üsleri Bolayır ve Gelibolu'dur. Gelibolu'yu Haçlılar ve Bizans, 1366-1376 yılları arasında Osmanlılardan geri aldılar. Bununla beraber Osmanlılar, bu dönemde de, Balkanlar'da Bulgaristan ve Makedonya içerilerine doğru egemenliklerini genişletmeyi başardılar. Bu faaliyetlerde, özellikle askerî sınır merkezleri, uçlarda yerleşen Evrenuz Gazi, Hacı İlbeyi, Mihaloğlu gibi akıncı beylerinin rolü büyük olmuştur.

3. Balkan Yarımadası Geopolitiği ve Osmanlı Yayılımı

Geopolitik durumunun sonucu olarak uzun çağlar bir tarih ve kültür birliği gösteren Balkan Yarımadası bir tarihî bölge olarak güneyde Akdeniz'le sınırlanır. Burada Ege, yüzlerce adasıyla adeta Balkanlar içindedir, oradan Girit'le Akdeniz'e uzanır (Girit XIII.-XVII. yüzyıllarda Venedik egemenliği altında kalmıştır). Batıda Adriyatik Denizi, yahut uzun yüzyıllar Venediğin savunduğu gibi. Venedik Körfezi yer alır, yani Balkanlar dışında kalır, fakat göreceğiz ki, Osmanlılar, Dubrovnik, Avlona ve Hercegnovi (Nova) limanlarını geliştirecek, Adriyatik'i Balkan nüfuz alanına sokmaya çalışacaklardır. İyoniyen Adaları ve Korfu, Venedik ile Osmanlılar arasında uzun bir savaşın konusu olmuştur. Nihayet, İtalya kıyılarında Pulia (Otranto) ve Ancona, Osmanlı siyasî ve ekonomik nüfuzu altına girmiştir. Bir Balkan imparatorluğu olarak Osmanlı devleti, I. Bayezid (1389-1402) döneminden beri Mora'dan Tuna'ya kadar bütün Balkanları kendi egemenlik alanı olarak görmüş ve Dalmaçya, Karadağ, Arnavutluk, Mora, Agriboz ve Ege adalarındaki Venedik kolonilerini kendi hükmi altına sokmak için yüzyıllar boyu uzun bir savaşıma girmiştir. Savaşın uzun olması, Venedik'in denize, Osmanlı'nın karaya hakim olmasındandır. Savaşın, 1718'e kadar, uzun bir dönemde adım adım kara devletinin ilerleyişi ile sonuçlanır ve tüm Balkanlar, Ege ve Girit'in de katılımıyla Osmanlı siyasî birliği içine alınır. Nasıl ki, Bizans İmparatorluğu da aynı sınırlar içinde bir Balkan İmparatorluğu, daha doğrusu Anadolu-Balkan İmparatorluğu halinde idi (Fatih Mehmed bu geopolitik birliği, *Sultân'ül-Berreyen ve Hâkân'ül-Bahreyn*, yani Anadolu ve Balkanların Sultanı ve Ege ve Karadeniz'in Hakamı unvanile ifade etmiştir). Bu geopolitik tarihî bölgenin kilit noktası, İstanbul, daha doğrusu Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı ile birlikte İstanbul olmuştur.

Balkanlar'ın kuzey sınırına gelince, Roma döneminden beri Tuna ırmağı, yarımada'nın kuzey sınırı olarak belirlenmiştir. Tuna ırmağı, güneyde Boğazlar gibi aşılması güç bir su engeli oluşturunuyordu. Bununla beraber Tuna, Karadeniz'e inen başlıca ticaret yolu olduğundan ve iki kıyısı arasında sıkı ticaret bağları dolayısı ile asla aşılmaz bir engel oluşturmamıştır. Tuna berisi

Balkanlara egemen olan imparatorluklar, daima Tuna ötesi toprakları kendi kontrolleri altında tutmaya çalışmışlardır. Bu, doğrudan doğruya bir egemenlik olmadığı gibi, kültür ve sosyal yapı bakımından da Tuna'nın kuzeyi ve güneyi oldukça önemli farklar göstermiştir. Tuna, özellikle askerî bakımından asıl Balkanların kuzey sınırı olarak kalmıştır. Balkanlar'ın batısına doğru Vidin ve özellikle Belgrad bir kilit noktası rolünü oynamış ve Belgrad'dan sonra Sava ırmağı, Batı Balkanları Syrmia ve Macaristan'dan ayıran bir sınır oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ile güçlü Macar krallığı arasında Sava ve Drava ırmakları arasında Syrmia bir savaş alanı olduğundan boşalmış, harab olmuştu. Nasıl ki, Osmanlılar Tuna ve Sava ötesini kontrol altında tutmak istiyorlarsa, stratejik ve ticarî faktörler etkisiyle Macar Krallığı da Tuna'nın berisinde Bosna, Maçva, Sırbistan ve Kuzey Bulgaristan üzerinde nüfuz ve egemenlik kurmaya çalışıyordu. Bu savaşım Osmanlıların Eflak, Banat, Erdel ve Macaristan üzerinde üstün egemenliğinin kurulması ile sonuçlandı. 1683-1699'da Habsburglarla savaşından sonra da, Tuna ve Sava iki imparatorluk arasında sınır oldu. Osmanlılar'ın *Ungurus'un Kapısı* dedikleri Belgrad kalesi daima kuzey sınırının kilit noktası olarak kaldı. Osmanlılar'ın, imparatorluklarını kurarken karşılarında iki büyük gücü, güneyde Venedik, kuzeyde Macaristan'ı bulmaları bir rastlantı değildir ve Balkan ge-opolitığının değişmez bir sonucudur. Venedik ve Macaristan daima beraber hareket etmişler ve Avrupa'yı, Papa yolu ile bu savaşında Haçlı ideolojisiyle yanlarına almaya çalışmışlardır.

Balkan yarımadası içinde bir takım stratejik massif dağlık bölgeler, boğaz ve geçitler imparatorluğun kuruluş aşamalarını belirlenmiştir. Bu geopolitik faktör, Balkanlarda Osmanlı yayılış aşamalarını anlamak için temel önemdedir.

Osmanlılar Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısına yerleştikten sonra, Edirne'den Enez'e kadar Meriç ırmağı ilk fetih ve yayılış sınırı oldu.

Doğu Trakya ve Edirne alındıktan sonra Evrenuz Gazi, İpsala merkez olarak uç merkezini Batı Trakya'ya karşı kurarken Hacı İlbeyi ve öteki Karesi gazi beyleri Dimetoka uç'unda Uzuncaova-Filibe doğrultusunda gazileri örgütlediler. Kırklareli'nde kuzeye Bulgaristan'a karşı Balkan dağları doğrultusunda doğu uc gazileri Mihaloğulları kumandası altında idi. Evrenuz Gazi, Serez-Selânik doğrultusunda, Balkanları Yunanistan ve Adriatik'e bağlayan antik Via Egnatia doğrultusunda ilerledi. Fakat Rodoplardan kıyıya inen dağ kitlesi önünde Gümülcine'de yeni bir uç'ta bir zaman beklemek zorunda kaldı. Serez ve Selanik ovalarına indikten sonra bu iki kuvvetli kale onun daha ileri gitmesini engelledi. Osmanlılar zaptı güç kaleler önünde *havale* kuleleri yaparak

şehri sürekli abluka ile teslim zorlama taktiği uygularlardı. Selanik, ilk kez 1387'de teslim oldu. Evrenuz'un *uc'u*, ondan sonra biri Tesalya, öbürü Vodena-Ohrida doğrultusunda iki *uc* halinde örgütlendi. I. Bayezid döneminde verimli Teselya Ovası'nı ele geçiren Evrenuz'un gazileri Sperchios vadisi ve ötesinde, Orta-Yunanistan massif dağ kitlesi önünde yarım yüzyıl durakladılar. Thermopyle ve Doris-Fokis koridoruna egemen olmadan zengin Thebe ovasına ve Atina'ya inmek olanaksızdı. Bu dönemde Evrenuzlu'lar, sonra Turahan Bey ve oğulları, Teselya ucundan Korent berzahına kadar uzanan bölgeye akınlarla yetiniyorlardı. Berzahta yapılan duvar, gazilerin Mora'ya girmelerini bir kertede engelliyordu. Osmanlılar, Atina ve Mora'yı ancak Fatih Mehmed zamanında 1458-1460'da kesin olarak feth edip yerleşebildiler.

İstanbul-Edirne üzerinden Meriç Vadisi boyunca Sofya'ya erişen yol, Balkan Yarımadası'nı çaprazlama kesen ana yoldur. Doğu-Roma döneminde *İmparatorluk Ordu Yolu* olarak adlandırılan bu yolu, başlangıçtan beri beylerbeyi veya padişah kumandası altındaki Osmanlı orduları Sırbistan, Macaristan ve Orta-Avrupa seferlerinde izlemişlerdir. Sofya'dan aynı zamanda batıya Üsküp'e, Arnavutluk ve Bosna'ya giden yollar ayrılır. Bu merkezi yol kavşağı durumile Sofya, Rumeli beylerbeyilik merkezi olmuştur. Sofya'dan Kuzeybatı'da Niş'ten Morava vadisine inmek ve Sırbistan'a varmak için uzun bir boğazdan geçmek gerekiyordu. Geçilmesi tehlikeli olan bu boğaz, Osmanlı kuvvetlerini uzun zaman burada duraklatmıştır. Niş'in zaptı (1386), Osmanlılara, Sırbistan'ı ilk kez yasallık altına almak olasılığını verecektir. Fakat bu stratejik durum Sırbistan'ın 1459'a kadar neden bağımsızlık veya otonomisini sakladığını ve zaman zaman Macar nüfuzu altına girdiğini açıklar.

Niş geçidinden Morava vadisine inmek, Osmanlıları, Sırbistan'ı ihya eden /engin gümüş madenlerine götürüyordu. O zaman Macaristan ve İtalya'ya (Dubrovnik'ten) ihraç olunan bu Sırp gümüşünü doğuya, Osmanlı ülkesine çevirmek, Sultanların başlıca amaçlarından biri olacaktı. Zira, imparatorluğun kurulmasını sağlayabilecek merkezî büyük bir ordunun beslenmesi, ancak geniş gümüş stokuna sahip bir merkezî hazine ile gerçekleşebilirdi. Kayda değer ki, Batı Balkan'da Osmanlı egemenliğinin yeniden kuvvet kazandığı bir dönemde, 1436 yılında, II. Murad Sırbistan'ın, çıkardığı gümüşü İtalya'ya göndermesini yasaklamıştır. Fâtih'in ilk seferlerini bu gümüş maden bölgesine yöneltmesi de bu gerçek ışığında daha iyi anlaşılır.

Makedonya, Arnavutluk ve Bosna'ya giden yolların birleştiği Üsküp Osmanlı *uç* beylerinden İshak Bey oğullarının yerleştiği bir merkez olup bu

memleketlerin fethinde hareket üssü olmuştur. Kosova'da kazanılan zaferler (1389, 1448, 1688) Osmanlılara Balkan egemenliğini sağlamıştır.

Üsküp'ten bir yol Dibra boğazından kuzey Arnavutluk'a iniyor, yine Üsküp'ten güneye, Makedonya'ya ve kuzeyde Bosna'ya yollar ayrılıyordu. Bosna'nın Osmanlılara tâbiliğini Üsküp uç beyleri sağlamıştır (1429). Güney Bosna'da Hodidjed (sonra Saraybosna) ovasında yerleşen kuvvetleri, Fâtih döneminde bütün Bosna'nın fethini (1463) hazırlamışlar ve kasaba Bosna'nın merkezi olarak hızla gelişmiştir. XVI. yüzyılda Saraybosna, Doğu'dan Adriyatik limanlarına, Dubrovnik ve Split'e gelen ticaret kervanlarının merkezi olarak yükselecektir.

Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu Kuruluş Koşulları

Osmanlılar, Bizans tahtı için Cantacuzenus ile Andronik arasında çıkan iç savaştan yararlanarak Trakya'da hızla yayıldılar ve 1361'de Edirne'yi ele geçirdiler. Bu bir dönüm noktasıdır. Şimdi Osmanlı ilerlemeleri, biri Selânik'e doğru, doğu'da Dobruca ve ortada Beylerbeyi kumandasında Edirne'den Meriç vadisi boyunca Sofya doğrultusunda örgütlendi.

Osmanlılar'ın hızla ilerlemesini kolaylaştıran faktörler arasında, bu tarihte Balkanlar'da Osmanlı ilerleyişini durduracak büyük bir devletin olmayışını anımsamak gerekir. Osmanlılar'ın Gelibolu'yu aldıkları sırada Sırp Çarı Stefan Duşan ölmüş (1354), Makedonya'dan Tuna'ya kadar kurduğu imparatorluk küçük devletler ve senyörlükler arasında parçalanmıştı. Keza bu dönemde, Bulgar Çarlığı üç parçaya bölünmüş bulunuyordu. Nihayet Bizans İmparatorluğu bir isimden ibaretti. Bu küçük devletler arasında çetin bir rekabet vardı; komşudan bir kaç kasaba almak için her biri dışarıdan yardımcı ve müttefik arıyordu. Bundan, Macaristan ve Venedik, Balkanlar'da egemenliklerini kurmak için yararlanmaya çalışıyorlardı. Osmanlılara gelince, yerli hanedanlar, bu yeni kuvvetten yararlanmak için yarışa girdiler. Osmanlı yardımı, kısa zaman sonra himaye, metbûluk haline dönüşüyor ve sonunda yerli hanedanın ortadan kaldırılmasıyla ülke Osmanlı egemenliği altına geçiyordu. Örneğin, Karadeniz kıyılarında iki liman, Archialos ve Mesembria üzerinde Bulgar Krallığı ile Bizans arasındaki savaşım uzun zamandır sürüp gidiyordu. Osmanlılar gelince, Bulgar Çarı Osmanlılarla Bizans'a karşı ittifak yapmaktan çekinmedi (1366). Bizans da, Macaristan'la Bulgaristan'a karşı ittifak yaptı. Osmanlılar, daha bu tarihte, Bulgar müttefiki olarak Tuna sahillerinde göründüler. Bu başlangıçtan beş yıl sonra Bulgar Çarı Osmanlı Sultanı'nın tâbiliğine girdi. Böylece, başlangıçta Osmanlılar, Balkan denge politikasında oynadıkları rol sayesinde egemen-

liklerini genişlettiler, savaş kadar diplomasi de önemli rol oynadı. 1371'de Çirmen'de Osmanlılar'ın Makedonya Sırp prenslerine ve Bizans'a karşı kazandığı zafer, Balkanlar'da Osmanlı üstünlüğünün kesinlikle kurulduğu bir dönüm noktasıdır⁴.

Osmanlı uç kuvvetleri, 1371'de Sırp ordusunu Çirmen'de bir baskınla yok etmişler ve Bizans-Sırp ittifakı sonuçsuz kalmıştı. Çirmen zaferi üzerine Bizans, Bulgaristan ve Makedonya'daki hanedanlar, Osmanlı Sultanının tâbiliğini tanımak zorunda kaldılar. Sultan'a haraç vermeyi ve ordusuna yardımcı kuvvetlerle katılmayı kabul ettiler. Böylece 1371'de Balkanlar'da yeni bir imparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu doğmuş oluyordu. Fakat bu imparatorluk, Osmanlı Sultanı'nın yüksek egemenliği altında tâbi devletlerden oluşmuş, bugünkü deyişle bir devletler topluluğu niteliğinde idi. Bağlar gevşekti. Osmanlı Sultanı, yeniçeri ordusu ve akıncı kuvvetleriyle en büyük askeri güç olarak, bölge içi barışı koruyor, Macaristan ve Venedik'in bölgede yayılma ve egemenlik kurma girişimlerine karşı çıkıyordu. Balkanlar'da tâbi hanedanlar, bu devletlerle ilişki kurdukları, Sultan'a haraç ödemeyerek tâbilikten çıkmaya kalkıştıkları zaman, Sultan'ın kuvvetleri harekete geçiyordu. Gerçekte, Osmanlılar, Balkan İmparatorluğunu, merkezîyetçi bir imparatorluk haline getirmeye çalışıyorlardı. Bu siyaset safha safha gerçekleşti; yasallık dönemini doğrudan ilhak izledi.

Doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunu eski feodal topraklarında tımar sahibi olarak bırakıyor, bunun için dinlerini değiştirmesi koşulu aranmıyordu. 1500 tarihine kadar Rumeli'de pek çok Hristiyan tımar sahibi bulunmakta idi. Yani, halk gibi yerli aristokrasi de sadece yeni bir hanedanı, Osmanlı hanedanını tanımaktan ve onun hizmetine girmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Henüz ilhak olunmayan bölgelerde, tâbi despotluk veya senyörlükler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için metbûları Sultan'a başvuruyorlar, taht için hanedan içi çatışmalarda, örneğin Bizans Paleologları, Sultanın kararına baş eğiyorlardı. XIX. yüzyılda Balkan millî devletlerinde tarih yazıcılığı, bu gerçekleri genellikle söz konusu yapmamışlardır ve yapamazlardı. Balkanlı tarihçiler, Osmanlılarla ilk dönemdeki ilişkileri, daima millî direnme, millî uğraşı çerçevesinde görmeye ve yorumlamaya çalışmışlardır. Türk tarihçileri de, çoğu zaman gaza ve fetih literatürü havasında, Osmanlı Devleti'nin Balkanlı karakterini, diplomatik faaliyetlerini, kısaca Balkan realitelerini görmekten uzak kalmışlardır.

⁴ Bu noktalar üzerinde bak. H. İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1522", K. Setton (Ed.), A History of the Crusades, VI: H. Hazard and P. Zacour (Ed.), *Madison*, 1989.

Hoşgörü ve Koruma Politikası (*İstimâlet*), Merkezîyetçi-Bürokratik İmparatorluğun Kuruluşu

Osmanlılar'ın Ortodoks kilisesine karşı güttükleri politika, imparatorluğun Balkanlı karakterini kuvvetle belirtir. İlkın. Osmanlılar. İslâmın gayri müslimler için tanıdığı *zimmi* hukukunu en geniş anlamıyla uyguluyorlar. yani onları *cizye* ödenmesi dışında Müslüman tebaadan ayrı tutmuyor; canlarını, mallarını korumayı Tanrı'nın bir emri ve devletin başlıca ödevi biliyorlardı. Osmanlı hoşgörölülüğü, devletin Müslim ve gayr-i Müslim bütün tebaayı korumayı ödev bilmesi, Osmanlı egemenliğinin hızla yayılmasını sağlayan faktörlerin başında gelir. Bu siyaset, Kur'an'da *te'lifü'l-kulûb* ve Osmanlı kaynaklarında *istimâlet* adıyla ifade edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluk rejimi. din ve ırk ayrılığı gözetmeyen, bütün tebaayı Osmanlı devleti şemsiyesi altında birleştiren siyasî bir düzendi ve XIX. yüzyılda Bulgarlar, Sırlar, Yunanlılar millî bilinçle millî devletler kurmak için ayaklanıncaya kadar, Balkanlı halk kitleleri tarafından böyle kabul edilmiştir. Çarigrad'da (İstanbul'da) oturan Çarı (Sultan), onlar en son adalet ve himaye mercii olarak görüyorlardı. Bir kelime ile, Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezîyetçi imparatorluk rejimini yeniden canlandırmaş, sayılabilir. Zaten, Fâtih'ten bu yana Osmanlı Sultanları *Kayser* unvanını da kullanmaya başlamışlar, bu geleneği benimsemişlerdir. Rejimin en önemli bir yönü, Doğu Roma İmparatorluğu'nda görüldüğü gibi. devletin küçük köylü aile çiftliğini ve köylü emeğini bilinçli ve sürekli biçimde korumayı bir devlet görevi olarak benimsemesidir. Aslında, küçük köylü aile çiftliği, geç Roma'da *jugum-caput*, Bizans'ta *Zeugarion*, Osmanlı *çift-hane* 'sinden başka bir şey değildir. 60-150 dönüm arasında değişen bu *raiyyet çiftliği*, bir çift öküzle sahip bir "köylü ailesi" toprak işletmesidir. İmparatorluk siyasî rejiminin ve temel vergi kaynaklarının korunması, bu tip köylü ünitelerinin korunmasına bağlı idi. Nasıl ki, Bizans'ta Makedonya hanedanı imparatorları, eyaletlerde *Jynatoi* (*güçlölere*) karşı "yoksul" köylünün savunucusu ve koruyucuları olarak ortaya çıkmışlarsa, Osmanlı Sultanları'nın bürokrasisi de daima "reâyâ fukarasını", "zî-kudret ekâbire" karşı korumuşlardır. Osmanlılar. Balkan fetihlerinde "toprak ve reâyâ Sultanındır" prensibini ilân ederek, toprağı ve köylü emeğini devlet kontrolü altına geçirmiş, feodal beyleri, voyvoda ve kefalyalan ya bertaraf etmişler veya tımar rejimi altına sokmuşlardır. Böylece zayıflayan Bizans ve Balkan devletlerinde toprağı ve köylü emeğini kontrolleri altına alan yerel feodaller yerine eski merkezî imparatorluk rejimini ihya etmişlerdir. Bir bakıma bu gelişme, Doğu-Roma İmparatorluğu'nun *bürokratik-merkezîyetçi idaresini yeniden canlandırma*, köylü kitleleri lehine bir çeşit *sosyal devrim* anlamına geliyordu.

Balkanlar'da Osmanlılara karşı yerli hanedanların karşı koydukları ve Batı Hristiyanlığına ödünler vererek Papa yoluyla Haçlı ordularının yardımını sağladıkları doğrudur. Fakat, 1463'de Bosna Kralı'nın Papa'ya yazdığı gibi, köylüler, bu hanedanları ve feodal beyleri yalnız bırakmışlar, genellikle Osmanlılara karşı onları desteklememişlerdir. Osmanlı egemenliği altında Balkanlar'da, 1600'lere kadar köylü isyanı nâdir bir olaydır. İslama karşı köylü kitlelerini bir din savaşına sürüklemek girişimleri de başarılı olmamıştır. Bunun sebebi açıktır. Osmanlılar, Ortodoks kilisesine karşı koruyucu bir politika gütmüşler. Ortodoks kilisesinin bütün imtiyazlarını tanımış, kilise hiyerarşisine devlet içinde yer vermişler, manastırların bağışıklık ve ayrıcalıklarını, Osmanlı öncesi devletlerde nasılsa, o biçimde bırakmışlardır. 1432 Arnavutluk tımar defterinde⁵ metropolidlere tımar verilmiş olduğunu görmek, tarihçi için bir sürpriz olmuştur. Fâtih'in Ortodoks Kilisesi hiyerarşisini koruması ve Patrik'in tayin beratında patrikliği Bizans dönemindeki imtiyazları ile resmî bir makam olarak tanınmış olması bir yenilik değildir. Osmanlılar, başlangıçtan beri Ortodoks kilisesine karşı bu politikayı güdüyorlardı. Bu tutum imparatorluk rejimi için büyük yararlar getirmiştir. Evvelâ, köylü kitleleri, Müslüman devletinin kendi dinlerini ortadan kaldırmak için gelmediğini, aksine Ortodoks kilisesini koruduğunu görmüşlerdir. Halbuki, Macaristan ve Venedik ile Haçlılar, Balkanlar'da Katolikliği egemen kılıyorlar. kilise ve manastır vakıflarına el koyuyorlardı.

1396, 1443, 1444 ve 1448 da Balkanları istilâ eden Haçlı orduları, un-dukuları gibi Hristiyan köylülerin toptan ayaklanıp kendilerine katılmalarını boşuna beklediler. Özetle, büyük toprak sahibi feodaller ve hanedanlar gözlerini Batıya çevirirken, köylü kitleleri bu toprakları *mîrî* sistem ile devlet kontrolü altına alan ve angaryaları asgarî düzeye indiren yeni rejime karşı bu feodallerin yanında yer almak için bir sebep göremiyorlardı. Balkanlı Marksist tarihçilerin bu nokta üzerinde durmaları beklenirken, onlar da milliyetçi tarihçilerin izinden giderek, Osmanlı İmparatorluğu'nu, "geri bir feodalizmi" temsil eden Türk askeri feodallerin sömürü rejimi olarak yorumlamaya devam etmişlerdir.

Osmanlı egemenliğinin Balkanlar'da hızla yayılışını ve bir yüzyıl içinde Tuna'dan Fırat'a kadar merkezîyetçi-bürokratik bir imparatorluğun kuruluşunu anlamak için tarihçinin başka bir açıklamaya ihtiyacı yoktur. Osmanlılar, imparatorluklarını kurarken, kitleleri çeken bu uzlaşıcı, koruyucu, hoşgörülü siyaseti bilinçle izliyorlardı. İlk Osmanlı kroniklerinde bir çok fetihlerin bu yolla, yani "istimâletle" yapıldığı vurgulanmıştır.

Vurgulanması gereken önemli nokta, Osmanlılar'ın Balkanlar'da yalnız köylü kitleleri için değil, kilise ve yerli askerî sınıflar ve büyük arazi sahibi feo-

⁵ H. İnalcık, "Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid", Ankara 1954, Index: Metropolitan

daller için de bir uzlaşıcı-çekici *istimâlet* politikası gütmüş olmalarıdır. Hem köylü hem feodaller karşısında uzlaşma politikasının çelişkili olduğu sanılır. Gerçekte, Osmanlılar, karşı koyan ve tehlikeli olan hanedan ve senyörleri teredütsüz ortadan kaldırmışlar, ancak kendilerine itaat eden ve gelip katılanları Osmanlı merkeziyetçi timar sistemi içine alarak osmanlılaştırmışlardır. Osmanlı hanedanına bağlılık, hanedanın simgelediği imparatorluk rejiminin koşullarına uyumluluk, demektir.

Öbür taraftan Osmanlı İmparatorluk rejimi, büyük köylü kitlelerini ilgilendiren Osmanlı öncesi kanunları, örf ve âdetleri, vergileri, Osmanlı kanûn-nâmeleri içine alarak bu uzlaşıcı politikayı en geniş kapsanıyla uygulamıştır. Böylece, özel hukuku kapsayan İslâm hukuku yanında, örfî-sultânî kanunlar, bağımsız bir imparatorluk hukuk sistemi olarak merkeziyetçi bürokratik yönetimin temelini oluşturmuştur. Köylü, kendisini en yakından ilgilendiren vergilemede de, feodal keyfî vergilerin ve angaryaların kalktığı, fakat yüzyıllardır alıştığı temel imparatorluk vergi sisteminin geri geldiğini görüyordu. İşte bütün bunlar, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl kurulduğu ve bu siyasî yapının neden beş yüzyıl yaşayabildiğini bize açıklar⁶. Şunu memnuniyetle eklemek gerekir ki, son kırk yıl içinde Osmanlı arşivlerine gelerek çalışan yeni nesil Balkan tarihçileri arasında artık pragmatik-doktriner yaklaşımı bırakarak, Osmanlı imparatorluk rejiminin, objektif temellerini incelemeye yönelenler vardır. Bunlar arasında, H. Şabanovic, H. Hadjibegic, A. Sucasca, D. Bojanic, N. Todorov, M. Maxim, M. Guboglu, E. Zachariadou ve A. Baha'yi anmak gerektir.

Osmanlı Fütühatının Sonuçları

Osmanlı istilâsının, Balkan tarihinin doğal gelişiminde anî bir kesintiye sebep olduğu ancak bir düzeyde doğrudur. Balkan milletlerinin, kendi millî hanedanlarını ve yönetici sınıflarını kaybettiği doğrudur. Balkanlı devletlerin ortadan kalkışı ile, seçkinlerin simgelediği "yüksek kültür" gelişimi de durmuştur. Buna karşı, Osmanlı döneminde halk kültürü ve kiliseye bağlı edebiyat ve sanatlar, canlılığını ve gelişimini sürdürmüştür. Öbür yandan Osmanlı kültürünün, dilde, sanatlarda, günlük yaşayışta kuvvetli etkisi olmuştur. Yerli halk kültürünün böylece, Orta-Doğu İslâm kültürü ile temasa gelerek zenginleştiği ileri sürülebilir. Bu kültür etkisinin en açık belgesi Balkan dilleridir.

⁶ Genel olarak bak. H. İnalcık, *"L'empire Ottoman"*, Actes du Premier Congres International des Etudes du Sud-Est Europeennes, III, Sofia 1969, 75-104; ikinci baskı: H. İnalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London: Variorum Reprints, 1985, No. II.

Türkçe'den alınmış kültür sözcüklerinin sayısı, bugünkü Balkan dillerinde bile, bölgesine göre 2000-5000 kelime arasında değişmektedir; giyim-kuşam, halk müziği, yeme-içmede ve davranışlarda bugün bile Osmanlı mirası göze çarpar bir kertededir.

Yeni rejimin Hristiyan kitleler için ağır bir farklılık getiren bir kurumu olarak *cizye* vergisi ileri sürülür. 1528'e doğru Osmanlı Rumeli'sinde gayri Müslimlerin ödediği baş vergileri *cizye* ve *ispence* toplamı 42 milyon akça veya 764 bin altına yükseliyor, buna karşı Anadolu'da bu vergiler ancak 3.76 milyon akçaya varıyordu. Bu vergiler genel bütçenin yüzde 8'ini oluşturur. *Cizye*, çoğu yerde hane başına bir altın veya onun akça karşılığı alınır. 1691'den sonra kişi başına alınır oldu. *Cizye*, akçanın enflasyonunu izleyerek 1592'de 160, 1603'de 360 akçeye, nihayet XVII. yüzyıl boyunca 2 altına kadar yükseldi. Buna, *cizye* toplayanların *maişet* ve *hizmet* akçası adıyla yaptıkları ilâveleri katmalıdır. *Cizye* nakden ödenmesi, gereken bir vergi olduğundan, özellikle Balkan köylüsü için ödenmesi güç bir vergi haline geldi⁷. Balkanlar'da, özellikle toprağı verimsiz fakir bölgelerde, Hristiyanların bu vergiden kurtulmak için toptan İslâmiyeti kabul ettikleri ileri sürülmüştür. Bununla beraber, Osmanlı hükümeti reayayı korumak için, bir kasaba veya bölge vergisinin toplu bir miktar üzerinden cemaat reisi tarafından kendi aralarında toplanıp hazineye teslimi metodunu gittikçe geniş ölçüde uygulamaya başlamıştır. Balkan köylüsünün ödediği öteki vergiler, Müslümanların ödediği aynı vergilerdir. Özellikle savaş zamanı alınan olağan üstü vergiler, avâriz, her iki grup halk için beklenmedik ağır vergilerdir ve 1590'dan sonra her yıl alınır olmuştur. Hristiyan halkın Osmanlı rejimine karşıt olmaya başlaması, eşkıyalığın yaygınlaşması, isyanlar, değişen bu koşulların sonucudur.

Ömer Lütfi Barkan 1520-1535 tarihleri arasına düşen Osmanlı nüfus ve vergi defterlerine göre o bu dönemde Balkanlar'da nüfus sayısını hane/aile olarak hesaplamış ve bir haritada Müslüman ve Hristiyan nüfusu bir arada göstermiştir⁸. Bu haritaya bakılınca, Balkanların doğusunda Müslümanlar kesinlikle çoğunluktadır. Buna karşı batı Balkanlar'da, yani Makedonya, Sırbistan, Arna-

⁷ Bak. "Djizya" (H. İncalcık), *Encyclopaedia of islam*, 2. edisyon, II, 563-566.

⁸ "Essai sur les donnees statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman au XVe et XVI e siecles", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, I (1957); O. L. Barkan.

"Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak Sürgünler", *İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI/1-4, 1949-50, s. 524-569; C. XIII, 1951-52, s. 56-58 ve C. XV, 1953-54, s. 209-237.

vutluk ve Bosna'da Müslümanlar o zaman küçük azınlıklar halindedir. Bu durum, XVIII. yüzyıldakinden çok farklıdır ve İslamlaşmanın XVII.-XVIII. yüzyıllarda, yani Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde meydana geldiğini kesinlikle ortaya koymaktadır. XVI. yüzyıl başlarında doğu Balkanlar'daki Müslüman çoğunluğu, Anadolu'dan XIV. ve XV. yüzyıllarda kitle halinde gelen sürekli bir göçün sonucudur. Osmanlı Devleti'nin özellikle göçebe grupları zorla Anadolu'dan Rumeli'ye geçirip stratejik yollar boyunca belli bölgelere yerleştirdiğini kaynaklarımız söylüyor. Bu göçürme ve yerleştirmenin bir nedeni, feth edilen bölgeleri ve ana yolları güvenlik altına almak ve uçlarda akıncı kuvvetleri sağlamaktır. Başka bir nedeni, Anadolu'da karışıklık çıkaran ve köylüyü zarara sokan hayvan yetiştirici göçbeleri, Rumeli hudut boylarına gönderme siyasetidir. Sebep ne olursa olsun, devletin Rumeli'yi Türkleştirme öncüsü bir rol oynadığına kuşku yoktur. Fakat bunun yanında, özellikle XIV. yüzyılda Rumeli'nin zengin topraklarında yerleşmek amacıyla, Anadolu'dan kendiliğinden büyük bir göç hareketi olmuş görünmektedir. Bu göçe katılanlar, çoğunlukla, Batı Anadolu'ya Doğu ve Orta Anadolu'dan Moğol baskısı altında gelip yığılan Türkmen boylarıdır. Öyle görünüyor ki, bizzat Batı Anadolu'da Bizans topraklarının işgali ve Türkmen beyliklerinin ortaya çıkması, bu Türkmen göç hareketinin sonucudur. XVI. yüzyıl arşiv kayıtlarına göre, 1520'lerde bile Batı Anadolu'da Yörükler, tüm nüfusun dokuzda birini oluşturmakta idi. Biteviye doğudan batı Anadolu'ya göç eden Türkmen göçbeleri bir nüfus baskısına sebep olmakta idi. Yeni otlaklar aramak zorunda olan göçbeler için Balkanlar çekici bir alandı.

Köy nüfusunu ayrıntılı veren *mufassal* tahrir defterlerinde, Doğu-Balkanlar'da, Varna'dan Tuna'ya kadar uzayan bölgede Yörük köylerini, yerli Hristiyan Bulgar köylerinden ayırt etmek güç değildir. Her şeyden önce, aslı Anadolu'lu Türk köylerinde, köy adları, baba-oğul adları, Müslüman-Türk adlarıdır ve bu köyler yerli Hristiyan-Bulgar köylerine göre, genellikle, ufak, fakir köylerdir. Bulgar köylerinde de tek tek müslümana rastlıyoruz. Bunların yeni İslâmiyeti kabul eden yerli Bulgarlar olduğu baba adının *Abdullah* yazılmasıyla anlaşılıyor. Genel olarak, Müslüman olan Bulgar, yine kendi köyünde yaşıyor.

Istranca dağları, Balkan dağ silsilesi, Deli-Orman ve Dobruca-Kın'na XIV. yüzyıl sonlarına doğru, özellikle Timur'un Anadolu seferlerinden sonra, Yörük gruplarının gelip yayıldığına tanık olmaktayız. Vize'den, Tuna'ya, Trakya'dan Selanik bölgesine kadar bu yoğun Yörük gruplarını Tayyib

Gökbilgin arşiv kayıtlarına göre, saptamış bulunmaktadır⁹. Osmanlı devleti bu Yörüklerin önemli bir kısmını askeri hizmetler için örgütlemiştir. 1530'a doğru Rumeli'de bütün Yörükler 50 bin aile olarak sayılmıştır. Bunun 35 bini askerî ocaklar halinde devletçe örgütlenmiş bulunuyordu. Barkan'ın haritasına bakılırsa, bu tarihe kadar bu sayının çok üstünde Yörük'ün köylerde yerleştiği, Batı Anadolu'daki gibi yerleşik hayatı seçtiği anlaşıyor.

İslâmlaşmanın ilk iki yüzyılda çok kısıtlı olduğu cizye defteri kayıtlarıyla da ortaya çıkan bir gerçektir. 1489'da bir yılda müslüman olmuş 94 hane ve onu izleyen üç yıl içinde yalnız 255 hane hesaplanmıştır¹⁰. İlk İslâmlaşmalar, Osmanlı ordusunda hizmet görenler, özellikle Hristiyan tımar sipahileridir. Osmanlı devletin özel bazı hizmetler yüklediği gruplar, genellikle müslümanlar arasında yaşayan veya onlarla sıkı teması olanlar arasında İslâmlaşmalar daha sıktır. Bu dönemde İslâmlaşma, kesinlikle sosyal bir olaydır, sosyal faktörler etkisiyle olmuştur.

Hristiyan aileler arasından Yeniçeri Ocağı veya Saray'da hizmet için toplanan devşirme oğlanlarına gelince, bunlar XVII. yüzyıl başlarına kadar yılda ortalama 3000 sayısında idi. Bazı tarihçiler, XVII. yüzyıldan sonra Balkanlar'da kitle halinde İslâmlaşmaları, cizye miktarının artırılmış olmasına yormaktadırlar. Bu nokta henüz yeterince araştırılmamıştır. İslâm, ihtidada zoru kabul etmez. Çocuk, *ma'sûmdur*, yani dinini tayinde bilinç sahibi sayılmaz. Osmanlılar, dünyevî bir amaçla Müslüman olanları *ahriyan* adı altında gerçek müslümanlardan ayrı tutmuşlardır.

Şehirlerde ve köylerde, Türklerle uzun yüzyıllar beraber yaşama, Osmanlı devletin kanun ve altyapı kurumlarının etkisi, ve nihayet Osmanlı yüksek kültürünün bir prestij-kültür olarak taklidi, Balkan yerli halkı arasında kültürleşmenin başlıca yollarını oluşturmuştur. W. Hasluck, Hristiyan ve İslâm halk inanışları ve âdetlerinin her iki toplum üyelerince ne kadar geniş ölçüde paylaşıldığını göstermiştir. Bunda, Bektaşilik gibi halk dinî tarikatlarının eklektizmi önemli rol oynamıştır. Öbür yandan, Rumeli Türkleri, Balkan yerli halklarından tarım, günlük hayat ve sanatlarda birçok kültür unsurları almışlar, böylece zamanla Rumelili ile Anadolu'lu arasında bir kerte kültür farklılığı ortaya çıkmıştır.

Fakat Balkanlar'da ve Avrupa'da bilmezlikten gelinen başka bir gerçek, XIX. ve XX. yüzyılda Rus istilâları ve yeni millî Balkan devletlerinin baskı ve hatta etnik arındırma hareketleriyle Müslümanların ortadan kaldırılması

⁹ *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fatihan*, İstanbul 1957. '

¹⁰ Bak. Ö. L. Barkan, "894 (1488/1489) Yılı Cizye Tahsilâtına ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler* (1964, TTK), 1, 1-117.

girişimleridir. Bunun sonucu yüzbinlerce Müslüman ya soykırımına kurban gitmiş, yahut Türkiye'ye muhacir olarak kaçmak zorunda kalmıştır. Yaklaşık iki yüz yıldır süregelen ve son korkunç tekrarına, Bulgaristan ve Bosna'da tanık olduğumuz dramın belgelerini Bilâl Şimsir yayınlamış bulunmaktadır¹¹. Balkanlar'da beşyüz yıldır yurd tutmuş Türklerin, ve Müslümanların soykırım karşısında, Batı Hristiyan dünyasının tasvib derecesine varan kayıtsızlığı insanlık tarihi için bir lekedir. "Çadırları ile geldiler, çadırlarını toplayıp gidiyorlar" lâfı XIX. yüzyılda bir Avrupalı devlet adamının ağzından çıkmıştır¹².

Balkanlı yerli halk arasında İslâmlaşma konusu, bugün maalesef güncel önemi olan bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Anadili Slavca, Arnavutça, Yunanca olan ve Türkçe konuşmayan toplulukların İslâmlaşmış yerli Hristiyan halktan oldukları genellikle ileri sürülür. Fakat bugün bu insanları Müslüman diye cezalandırmak, Ortaçağlardaki Haçlı soykırımlarını hatırlatan çağdışı bir davranıştır. 1870'de Bosna-Hersek'te çoğunluk olan Osmanlılar böyle bir şey yapmamışlardır.

Osmanlı döneminde İslâmiyeti kitle halinde kabul eden yerli halk, en çok Balkanlar'ın batı kısmında, Arnavutluk, Kosova ve Bosna'da bulunur. Rodop dağlık bölgesinde Pomaklar da bu grup içindedir. Buna karşı, Balkanların doğu bölümündeki Müslümanların anadili Türkçe'dir. Onlar Anadolu Türkleridir.

Ticaret, Yollar ve Şehirler

Balkanlarda bugünkü yol ve şehir ağı, ana hatları ile Osmanlı döneminde ortaya çıkmıştır. Bugün başlıca Balkan şehirleri ve devlet merkezleri Filibe, Tatarpazarıcık, Sofya, Belgrad, Sarayova, Üsküp (Skopje), Yenişehir (Larissa), İlbasan, Manastır, Köstence, Rûşçuk (Ruse) birer küçük kasaba veya köy iken, Osmanlı döneminde büyük şehirler halinde gelişmişlerdir. Osmanlı-öncesi şehirler, örneğin Edirne, Selanik, Niğbolu, Silistre büyük gelişmeler göstermiştir¹³. Yeniden gelişen şehirlerin, Osmanlı yayılışında birbirini izleyen uç bölgelerinde, uç merkezleri olarak kurulduğunu anımsamak gerekir.

¹¹ Bilâl Şimsir, "Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler, 1-3 Cilt, Ankara, 1989 (T.T.K.)
¹² Encyc. Britannica'nın 1911 tarihli 11. baskısında aynen şunlar yazılıdır.

"The five centuries of Turkish rule (1396-1878) form a dark epoch in Bulgarian history. The invaders carried fire and sword through the hands, towns, villages and monasteries were sacked and destroyed and whole districts were converted into desolate wastes" (bak. "Bulgaria", s. 78)

¹³ Bak. N. Todorov, "The Balkan City, 1400-1900", Seattle 1983: Müslüman nüfus için bak Aşağıdaki Tablo I.

Balkanlar'da Osmanlı döneminde büyüyen ve gelişen şehirler. başlangıçta idarî-askerî merkezler halinde iken, zamanla geleneksel Osmanlı el-sanatları ve esnafın (başlıca dokumacılık, boyacılık, dericilik) yerleşmesiyle, ticarî-sanaî merkezler haline gelmişlerdir. XV. yüzyılda Osmanlıların ticarî bakımından öneminin açık bir kanıtı, Balkanlar'da, hatta Osmanlıların yoğun ticarî ilişkilere girdikleri Braşov (Erdel) gibi yabancı şehirlerde, Osmanlı gümüş akçasının egemen bir para durumuna gelmesidir. Bu ticaret merkezlerindeki gümrük defterleri ve o bölgelerde keşfedilen akça defineleri bu gerçeği ortaya koymaktadır¹⁴.

XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı *tahrir* defterleri, bütün Balkan şehirlerinde başlıca el sanatlarının, Osmanlı Bursa'sındakinin aynı çeşitlilik ve örgütlenme biçimini gösterdiğini belgeler. Başka deyişle, batı etkisiyle XIX. yüzyılda temelli yapı değişimi kendini gösterinceye kadar, Balkan şehirleri kuvvetli bir Osmanlı şehir yapısı gösteriyordu.

Öte yandan, Osmanlı döneminde, XV. yüzyıl başından itibaren, Balkan-içi ve Balkan-dışı ticaret, görülmemiş bir gelişme göstermiştir. Osmanlı öncesi dönemde İtalyanlar, Balkanlardan deri, yün, balmumu, buğday, peynir, bal, içyağı, zeytinyağı, şarap gibi ham maddeler ve yiyecek maddeleri ve esir satın alırlardı. Yukarda işaret ettiğimiz gibi, Sırp ve Bosna gümüşü XIII. yüzyıldan beri bir zenginlik kaynağı idi. Osmanlılar geldiklerinde, Bizans paraları yerine İtalyan altın paralarının, yani Venedik ve Floransa altınları ve gümüş *grossi* (kuruş)'larının bütün Balkanlar'da, dolaşımında egemen paralar olduğunu görmüşlerdir. Balkan tarihçilerine göre, Osmanlılar gelince, Balkanlarda daha önce gelişmiş ticaret hayatı, şehirleşme ve tarım ekonomisi gerilemiş, Avrupa'dakine eş gelişmeye ayak uyduran bir ileri feodalizm yerine parazit bir gerifeodalizm rejimi yerleştirmiştir. XIII. yüzyılda *Pax Mongolica* sayesinde, kıtalar-arası ticaretin gelişmesi sonucu, Karadeniz, İstanbul, Balkanlar ve İtalya'nın görülmemiş bir ticarî-ekonomik gelişme ve zenginlik dönemine eriştiği doğrudur. Fakat, XIV. yüzyıl ortalarında Osmanlılar gelinden Çin ve Orta-Asya ticaret yollarının engellenmesi ve büyük veba salgını sonucunda, Levant'ta, Balkanlar ve İtalya'da uzun bir iktisadî bunalımın başladığı da doğrudur. Bu düşüşten Osmanlılar sorumlu değildir. Aksine, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanlar'da göze çarpar bir iyileşme ve gelişme dönemini başlandırtır.

¹⁴ M. Benndei, "L'empire Ottoman et la 'route Moldave' avant la Conquete de Chilia et de Catatea Alba (1484), *Journal of Turkish Studies*, X, 1986, Harvard.

Tablo I.

1520-1530'da Balkanlar¹ da başlıca şehirlerin nüfusu (Ö. L. Barkan'a göre)
(Hane olarak)

Şehirler	Müslim	Hristiyan	Yahudi	Yekûn
Edirne	3338	522	201	4061
Atina	11	2286	-	2297
Saraybosna (Saraievo)	1024			1024
Manastır (Monastir)	640	171	34	845
Üsküp (Skopie)	630	200	12	842
Sofya (Sofva)	471	238		709
Selanik (Salonika)	1229	989	2645	4863
Serez (Siroz)	671	357	65	1093
Trıhala (Triccala)	301	343	181	825
Yenisehir (Larissa)	693	75		768
Niğbolu (Nicopolis)	468	775	-	1243

(Vergiden bağışık nüfus alınmamıştır).

XIX. yüzyılda Balkan tarihçiliğinin büyük öncüsü C. Jireöek ve onu izleyen büyük Rumun tarihçisi N. Jorga (Iorga), Balkanlar'da Osmanlı imparatorluk düzeninin, Balkanlar-ı barışı sağlayarak ticaret ve şehirleşmeye yol açtığını belgeleriyle ortaya koymuşlardır. JireCek aynen der ki: "Türk fetihleri üzerine Dubrovnik ticareti kuşkusuz bir gelişme dönemine girdi... O zamana kadar mevcut küçük devletlerin sınırları ve gümrükler kalktı. Onun yerine Balkanlar'da, düşük gümrük tarifesi uygulayan güçlü birleşik bir imparatorluk düzeni geldi".

Balkanlar'ın İtalya ve Avrupa ile ticaretinde en işlek limanı haline gelen Dubrovnik (Ragusa) cumhuriyeti, Macar ve Venedik nüfuzundan çıkarak daha 1433'de Osmanlıların bir tabii oldu. Batı Balkan bölgesi ve Bulgaristan şehirlerindeki Dubrovnik ticaret kolonileri en elverişli koşullarla, (bu arada yüzde 2 gibi aşağı bir gümrük ödeyerek), Venedik'le rekabet eder bir duruma yükseldiler. Dubrovnikliler, Osmanlı hükümetine ödedikleri 12.500 altın haraç karşılığında muazzam kazançlar elde ettiler. Dubrovnik limanının gümrük geliri 1535'de 17.000 altından 1569'da 26.000'e ve 1570'de Osmanlı-Venedik savaşı sırasında 106.000 altına yükselmiştir¹⁶. Saraybosna, XVI. yüzyıl ikinci yansında batı Balkanların ticarî merkezi durumuna yükselmiş, Dubrovnik yerine Venedik'in Split (Spalato) limanının gelişmesine yardım etmiştir. Dubrovnik ve Bosna'nın gelişmeleri, bütün Balkan yarımadası için bir gösterge sayılabilir.

¹⁶ J. Tadic, "Le commerce de Dalmatie à Raguse et la decadence economique de Venise au XVIII siecle", *Aspetti et Causa della Decadenza Economica Veneziana nel XVII, s: Atti*, Venedik 1961. 238-274.

Dubrovnik'in refahı, 1460-1520 döneminde Balkan yarımadasını doğudan batıya kesen büyük bir kervan yolunun oluşması ile ilişkilidir. Bu yol, Bursa'ya İran'dan gelen ipeği, Floransa'ya ulaştırmakta kullanılıyordu ve sıkı devlet kontrolü altında idi. Aynı zamanda Bâlkânlar'dan yün, deri bu yolla İtalya'ya sevk ediliyordu. Deniz'de Venedik tekeline karşı Osmanlılar, bu yolu geliştirmişlerdi. Osmanlı dönemi için şimdiye dek herhangi olumlu bir hüküm vermekten kaçman Balkanlı millî tarihçiler, son zamanlarda dikkatlerini ticarî-iktisadî gelişmelere çevirmişlerdir. Marksist gelişme teorisine göre sosyalist dönem öncesinde bir burjuva-kapitalist sınıf bulma gereği, bunda yararlı bir etki yapmış görünmektedir. Yugoslavya'da J. Tadic, I. Bojic, V. Vinaver; Bulgaristan'da L. Berov, S. Panova; Arnavutluk'ta St. Naci, Z. Shkodra; Yunanistan'da N. Svoronos Osmanlı döneminde ekonomik gelişme ile ilgili önemli araştırmalar yapan tarihçilerdir.

Osmanlı döneminde, Balkan ticaretinin gelişmesinde rol oynayan üç ana doğrultudan biri, doğu-batı arasında Edirne-Dubrovnik ve Edirne-Avlona yolu idi. Öteki iki ana yol, Erdel'e giden Edirne-Niğbolu-Braşov yolu, üçüncüsti deniz üzerinden İstanbul-Akkerman-Lwow (Lehistan'da doğu ticaret merkezi) yolu idi. Edirne, Balkanlar'ın İstanbul ve Bursa ile ulaşımında odak noktasını oluşturan büyük askerî-idarî ve ticarî merkezdi. Doğru malları, yani Bursa ipeklieri, İran İpeği, Hindistan baharat ve boyaları, Anadolu'dan Hamideli'nin pamuklu bogasileri, Safranbolu'nun safran, Ergani'nin ve Küre'nin bakırı ve Kütahya'nın şapı, Edirne'den ve İstanbul'dan Balkanlar'a ve Kuzey'e oradan dağılırdı. Vurgulanması gereken bir nokta şudur: Osmanlılar, Şam-Halep-Bursa-İstanbul-Akkerman üzerinden Avrupa'ya doğu malları ihracatı için milletler-arası bir ticaret yolu meydana getirmişlerdi. Lehistan'dan Moskova'ya kadar Doğru-Avrupa, doğu mallarını bu yoldan almakta idi. Bu yol, Beyrut veya İskenderiye-Venedik arasında *horizontal* Akdeniz ticaret yolu ile rekabet ediyordu. XVI. yüzyılda, zaman zaman bu yolla gelen baharat, Lizbon'a gelen baharat miktarını buluyordu. Osmanlı İmparatorluğunun, dolayısıyla Balkanların, dünya ticaretinin önemli bir bölümü için bir koridor oluşturmaları, bölgenin XVI. yüzyılda zenginlik ve refahını açıklayan ve önemle belirtilmesi gereken bir noktadır.

XVII. yüzyılda imparatorluğun siyasî bunaltı ve ekonomik çöküşü, bunun Balkan köylüsü üzerinde etkileri üzerinde ayrıntılar için okuyucuyu iki araştırmama göndermekle yetinirim¹⁷. XVIII. yüzyılda Avrupa ile ticaretin görülme-

¹⁷ "The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya", *Aspects of the Balkans, Continuity and change*, H. Birnbaum ve S. Vryonis (yaya), Lahey 1972, 338-354; ve "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), 283-338.

miş bir biçimde büyümesi ve imparatorluk idaresinde merkeziyetçi sistemin bırakılması, Balkan halklarının geleceği bakımından son derece önemli gelişmelerin kaynağı olmuştur. XVIII. yüzyılda Avrupa pazarının gıda maddelerine verdiği yüksek fiyatlar ve taşımacılığın gelişmesi sonucu, Balkanlar'da, dış pazar için tanın ürünleri yetiştirmek, özellikle buğday, pamuk, zeytinyağı ihracatında büyük gelişmelerden Hristiyan köylü payını aldı. Bununla beraber, devlet topraklarını kontrolü altına geçiren ayan ve ağalar, bu gelişmeden arslan payını almakta idiler. Yeni yükselen bu egemen sınıf, genişleyen tarım toprakları için reâyâ emeğini alabildiğine sömürme yolunu tuttu. Sahile ve limanlara yakın bölgelerde, özellikle Bosna, kuzey ve doğu Bulgaristan, Teselya, Makedonya ve Arnavutluk'ta, Balkan köylüsü ve köy knezleriyle toprak sahibi Müslüman ağalar arasında şiddetli bir karşıtlık ve çekişme başladı¹⁸. Eyaletlerde eski etkin kontrolünü kaybeden merkezî hükümet ise, bozulan dengeyi düzeltmekte güçsüz bir durumda idi. Öbür taraftan, XVIII. yüzyılda Rusya ve Habsburglarla felâketli savaşlar sırasında hazineye para ve asker yardımı sağlanması ancak bu ayan ve ağalar vasıtasile mümkündü. Bu koşullar altında merkezî hükümet, onlara ayrıcalıklar tanımak, toprak ve köylü üzerinde kontrollerini onaylamaktan başka bir şey yapamazdı. XVIII. yüzyıl sonlarında, savaş sonu işsiz kalan ücretli askerler, Kırcaaliler, Arnavutlar, haydut bölükleri halinde Balkanları baştan başa tahribe giriştiler. İşte bu genel koşullar altında Balkan köylüsü, milliyetçi aydınlarla, komitecilerle işbirliğine girmekten çekinmedi. XIX. yüzyılda Balkanlarda bu koşulların en kötü biçimde kendini gösterdiği bölgelerde, Kuzey-batı Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te görülmemiş şiddette Hristiyan köylü ayaklanmalarını, temelde, bu sosyal yapı değişikliği hazırlamıştır. Son kırk yılda Marksist Balkanlı tarihçiler üretim ilişkilerindeki bu değişiklikleri esas almaktadırlar¹⁹. Fakat Balkanlarda, imparatorluğa karşı ayaklanmalarda ve Balkan milletlerinin ayrılma ve millî devlet kurma çabalarında öteki faktörleri de unutmamak gerekir.

XVIII. yüzyıl ikinci yarısı, Balkanlar'da ticarî gelişme-şehirleşme ve bir yerli tüccar sınıfının doğuşuna paralel olarak, Aydınlanma Çağı Avrupa'sının etkisi altında, eğitimin gelişmesi ve bir Yunan, Sırp ve Rumen intelligentsiasının ortaya çıkışını görmüştür. Avrupa'da Viyana, Venedik, Paris,

¹⁸ Bak. B. McGowan. *Economic Life in Ottoman Empire*, Cambridge University Press, USA 1982.

¹⁹ F. Adanır, "Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During Ottoman Rule", University of California Press, 1989, s. 131-176; Chirot (Ed.), *"Origins of Bachvardness in Eastern Europe"*; H. İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, 1992 İstanbul, Eren Yayınevi; Nikolav Todorov. *The Balkan*: bak. not 12.

Cenevre, Leipzig, Odesa gibi büyük şehirlerde XVIII. yüzyıldan beri Rum, Bulgar, Sırp hatta Türk Osmanlı tebaasından tüccar koloniler meydana çıkmış; İstanbul Rumları, özellikle Fenerli nüfuzlu aileler çocuklarını Avrupa'da tahsile göndermeye başlamışlardı. Böylece, Avrupa Aydınlanma Çağı'nın, özellikle Fransız Büyük Devrimi'ni hazırlayan fikir adamlarının etkisi altında, milletleri için hürriyet isteyen, bir devrimci Balkan intelligentsiası vücut bulmuştu. Romanya, Kuzey Bulgaristan, Sırbistan, Arnavutluk, özellikle deniz taşımacılığı ile zenginleşmiş, Yunanlılar artık ekonomik bakımdan Osmanlı merkezine değil. Avrupa'ya bağlı duruma geldiklerini Osmanlı imparatorluğundan ayrılmakla birşey kaybetmeyeceklerini görüyorlardı. Osmanlı devleti, Avrupa ile sıkı ticarî ilişkisi olan kendi gayr-i Müslim tebaasına *Avrupa Tüccarı* adile bir takım özel imtiyazlar tanıyarak, onları devlete bağlamak girişimlerinde bulundu ise de, yararı olmadı. Onlar, konsoloslardan aldıkları belgelerle, bir bakıma, Avrupa devletleri himayesine giriyorlar ve kapitülasyon imtiyazlarından yararlanmayı tercih ediyorlardı. Osmanlı devleti kendi tüccar tebaasını kaybediyordu. Bunun yanında, İmparatorluğa komşu iki büyük devlet, Avusturya ve Rusya, Balkanlar'da kendilerine bağlı uydu devletler yaratmak için diplomasislerini, o işlemezse ordularını, harekete geçirmekte yarış halinde idiler. İşte XIX. yüzyılda Balkan milletlerinin birbiri ardından imparatorluktan ayırıp kendi bağımsız devletlerini kurmaları, bu ekonomik, sosyal ve düşünsel değişimlerin sonucudur. Bu, önlenmesi olanaksız tarihî bir gelişim idi. Balkan milletlerinin rönesansı, Osmanlı Türkleri arasında batılılaşma hareketine iki biçimde etki yapmıştır. İlkin, bu milletleri Osmanlı idaresi altında tutmak için reform hareketini hızlandırmış, öbür yandan batılılaşmış birçok gayr-i Müslim Osmanlı idare ve kültür hayatında ön safta yer almıştır. Osmanlı devleti adına söylenebilecek birşey varsa, o da bu milletleri beşyüz yıl, yok etmeye çalışmadan, kendi millî varlıklarını, ticaret ve kültürlerini geliştirmelerine elverişli bir ortamı sürdürmüş olmasıdır. 1839'da, imparatorluk birlik ve bütünlüğünü korumak için ilân edilen liberal Tanzimat rejimi bu gelişmeyi kösteklememiş, aksine geliştirmiştir. Balkanlı milletler arasında her bakımdan en ileride görünen Yunanlılar, Osmanlı devletine karşı bütün Avrupa'nın yaptırımı ve baskısı ile 1830'da bağımsız devletlerine kavuştular. Fakat ondan yarım yüzyıl sonra fiilen bağımsız hale gelen Bulgaristan, Tanzimat dönemi idaresi altında eğitim ve ekonomi bakımından gelişmiş haliyle, o tarihte Yunanistan'dan daha ileri bir memleket manzarası gösteriyordu. Balkanlı milletler bağımsızlıklarına kavuşunca, tekrar XIV. yüzyıldaki boğuşma sürecine dönmüşlerdir. Yalnız birbirleri ile değil, kendi sınırları içinde beşyüz yıllık bir tarihin yarattığı dinî, etnik grupları hunharca yok etmeye çalışmakla; Büyük Devletlerin ve blokların plânlarına

alet olmakla, I. Dünya Savaşı'nda görüldüğü gibi, dünya barışını tehdit etmektedirler.

Osmanlı lehine belirlenmesi gereken başka bir nokta, hükümetin, imparatorluğun birlik ve bütünlüğünü korumak amacıyla, 1839-1877 döneminde reformlara inanarak sarılması ve nihayet İslâm dünyasında ve Doğu-Avrupa'da ilk anayasa ve parlamento rejimini ilân etmiş olmasıdır (1876). Bugün Türkiye demokrasi rejiminin kuruluşunda Avrupa'nın eşliğinde, önde gelen ülkelerden biri durumunda ise, bunu herşeyden önce Tanzimatçıların girişimlerine borçludur. Bu dönemde, Osmanlı reformcularını Balkan milletlerini imparatorluğa bağlamak için ortaya attıkları ideoloji, *Osmanlılık'tır*; bu hareket imparatorluk fikrine bir içerik vermeye çalışıyordu. Tanzimatçılar, ortak bir Osmanlı vatani içinde, bütün Balkan Hristiyan milletlerine Müslümanlarla eşit haklar tanıyor, hatta cizye'yi bile kaldırmayı düşünüyorlardı. Osmanlılık, millî ayrılık ideolojisine karşı bir imparatorluk, veya bugünkü bir terimi kullanmak caiz ise, bir *common-wealth* ideolojisi getiriyordu. Devlet idaresinde ve kanunlar önünde Hristiyan-Müslüman herkes eşit olacak ve Osmanlı vatani, bir din veya halkın İmparatorluk egemenliği yerine, burada yaşayan milletlerin ortak vatani olacaktı.

Bu düşünce, Leh devlet adamı Çartoriski tarafından da, daha XIX. yüzyılda büyük devletlerin kontrolünü gideren bir rejim olarak açık bir biçimde ifade edilmiştir. *Balkan Birliği* fikri, bugün her zamandan çok önemini duyurmaktadır. Tarihi ve dinî yapısını değiştiremeyen Osmanlı İmparatorluğu, tabii böyle bir ideolojiyi gerçekleştirmekten uzaktı. Türkler kendileri, 1923'de millî ve laik bir cumhuriyet kurarak bu fikrin gerçekleşmesi için en elverişli zemini yaratmışlardır, inancındayız.

Balkan Araştırmaları

Balkan tarihinin Balkan milletlerinin elbirliğiyle araştırılması için örgütlenme, ilkin 1963 yılında Nicola Jorga'nın yurdunda, Bükreş'te Balkanlı delegelerin bir araya geldiği bir toplantıda kararlaştı. Unesco'nun desteğiyle vücuda gelen örgüt, *Association Internationale des Etudes du Sud-Est Europeen* (AIESEE) Dünya'da Balkan araştırmaları yapan her devletin üyeliğine açıktır. Yapılan statüye göre üyelik için başvuran memleketlerde önce bir millî komitenin örgütlenmiş olması gerekiyordu. Balkanlı milletlerin merkezî komitede iki oyla temsili, başkanlık, genel sekreterlik ve başka hususlarda Balkan memleketlerinin önceliği, örgütün Balkanlar-arası işbirliği karakterini vurgulanmış bulunuyordu. Türkiye, bir Balkan devleti sıfatıyla, tabii başından beri bu örgütte aktif bir rol oynadı. Bükreş'teki ilk toplantıda rahmetli Faik Reşit Ünal

Türkiye'yi temsil etti. Ondan sonra, memleketimizde Balkan araştırmaları millî komitesini örgütleyen Türk Tarih Kurumu adına bu satırları yazan delege gönderildi. *Association*, ilk kongresini 1968'da Sofya'da yaptı. Balkan Araştırmaları, arkeoloji, tarih, etnografya, edebiyat, folklor, sanat tarihi gibi bütün insan bilimleri konuyu en kapsamlı biçimde ele alıyordu. Ondan sonraki kongreler, her Balkan memleketinde üç yılda bir sıra ile toplandı. Her Balkan memleketi bir Balkan Araştırmaları Dergisi çıkarmaya başladı. Türkiye'de rahmetli Cengiz Orhonlu'nun girişimiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* çıkardı ise de, onun ölümü ile yayın durdu. Bu dergi, Türkiye'de Balkan araştırmaları üzerinde ilk ve son bilimsel periyodik olmuştur. *Association* başkanlık sırası 1971-1974 yıllarında Türkiye'ye geldi. Orhonlu'nun ölümü ve benim Chicago Üniversitesi'ne gitmemden sonra, bu önemli kuruluş ile ilgilenen olmadı, o kadar ki, Belgrad'da toplanan kongrede bir tek Türk delege yoktu.

Şunu memnuniyetle belirtmek isterim ki, Türkiye'de bu boşluğu bugün -1985'den beri Türk-Arap ilişkileri araştırmalarını yapan ve 1992 başında Balkan araştırmalarını da üstlenen- "Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı" doldurmaktadır. Vakıf, Balkanlar konusunda 26 eylül 1992'de ilk sempozyumunu İstanbul'da yapmıştır. Şimdi de "Balkanlar" referans kitabını yayınlamaktadır. Daha sonra İngilizce yıllık dergiler çıkaracaktır.

Bugün tarihî günler yaşıyoruz. Balkanlarda, yüzyıllarca kader birliği yaptığımız insanları kendi talilerine bırakamayacağımızı sonunda anlamış bulunuyoruz. Burada bütün vatandaşlar ve Türk hükümetleri bugün bu ortak bilinç içinde dirler. XX. yüzyılda artık Balkanlı milletlerin, Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı gibi görmemeleri zorunludur. Osmanlı devleti, belli bir çağın gerçeklerine yanıt vermiş bir tarihtir, geçip gitmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluktan sonra kurulmuş bir millî devlettir, bir Balkan millî devletidir. Kurulduğundan beri Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri öteki Balkan devletleriyle işbirliği yapmak ve ahenk içinde yaşamak için çaba göstermişlerdir. Osmanlı düşmanlığı, Türk düşmanlığı biçimine dönüştürülmemelidir. Tarihî olguların saptırılmasıyla bir husumet ve çatışma dünyası yaratmaktan kaçınmak herkesin yararınadır. Anlayış ve işbirliği ruhunu, beş yüz yıllık ortak tarihimizin objektif bilimsel araştırılması ve ortaya çıkan gerçekler getirecektir.

Ortak tarihimiz, İstanbul'da milyonlarca belgeyi içeren Osmanlı Arşivleri'nde yatmaktadır. İlk defa bu arşivlerden on binlerce belgeyi mikrofilm olarak alan Bosnalı ve Sırp tarihçiler, şimdiye kadar çok değerli incelemeler yayınlamışlardır. Bugün arşivlerde belgeler hızla tasnif edilip araştırmacıların

yararlanmasına sunulmakta, araştırma formaliteleri basitleştirilmekte, her türlü fotokopi olanakları sağlanmaktadır. Bunlara ek olarak yapılması gereken, Arşiv binasında veya yakınında Osmanlı arşiv belgelerini hakkıyla okumak ve değerlendirmek için bir uzman grubunun belli saatlerde öğretim yaptığı bir arşiv semineri örgütlemektir. Ayrıca araştırmacılar için elverişli koşullarla yatıp kalacakları ve birlikte çalışacakları bir misafirhane kurulması, Balkanlı gençlerin daha çok sayıda İstanbul arşivlerine gelip çalışmalarını teşvik edecektir. Bir kelime ile, Balkanların her köşesinden gelecek araştırmacılar, İstanbul'da kendilerini kendi evlerinde hissetmelidir.

EKLER

1

1860-1878 yıllarında Rumeli'de Müslüman nüfusu

(Kaynak: E. Akarlı, "Ottoman Population in Europe in the 19. century", Tez, Wisconsin Üniversitesi, 1970)

Vilayetler	Nüfus
İstanbul	342.200
Edirne	597.100
Tuna	945.600
Sofya	154.200
Selanik	264.800
Yanya	430.500
Manastır	880.600
Işkodra	141.000
Bosna-Hersek	520.000
Girit	48.400
Ege Adaları	80.000
Yekûn	4.404.600

Özetle, bu bölgede 4.5 milyona yakın bir Müslüman nüfusu olup bunun 2 milyonu etnik Türk, 1.300.000'i Arnavut, 600.000'i Boşnak, 400.000'i Çerkez idi.

1831 Osmanlı tahririne göre Rumeli'de nüfusun yüzde % 37.5'i Müslümandı. K. Karpat'a göre (s. 70) yüzyılın ikinci yarısında 1877'ye doğru Müslümanlar bütün nüfusun % 30'u ile % 43'ü arasındadır.

2

1894 Osmanlı Sayımına göre Nüfus
(K. Karpas, s. 155)*

Vilâyet	Müslüman	Yunanlı	Ermeni	Bulgar	Yahudi
Edirne	434.366	267.220	16.642	102.245	13.721
Manastır	630.000	228.121	29	-	5.072
Yanya	235.948	286.294	-	-	3.677
İşkodra	330.728	5.913	-	-	2.797 (Katolik)
Girit	74.150	175.000	500	-	200
Adalar	30.809	226.590	83	2	2.956
Çatalca	18.701	35.848	585	5.586	966
Selanik	463.000	277.000	1.257	223.000	37.206 (2.311 katolik)
Kosova	419.390	29.393	-	274.826	1.706 (5.588 Lâtin)

Bu sayımda Müslüman nüfus Edirne, Manastır, İşkodra, Selanik ve Kosova bölgelerinde çoğunluktadır. Etnik Türk Müslüman nüfus ayrıca gösterilmemiştir.

3

1889'da Rumeli'de bazı şehirlerin nüfusu

(Kaynak: Ş. Sami, *Kamus'ul-a'lâm*, II, 1213)

Selanik	80.000
Edirne	62 000
Prizrin	38 000
İşkodra	36 000
Manastır	35 000
Belgrad	35 000
Yanya	33 000
Sırnı	32 000
Saraybosna	30 000
Rusçuk	26 000
İskii	25 000
Yenişehir	21 000
Sofya	20.000

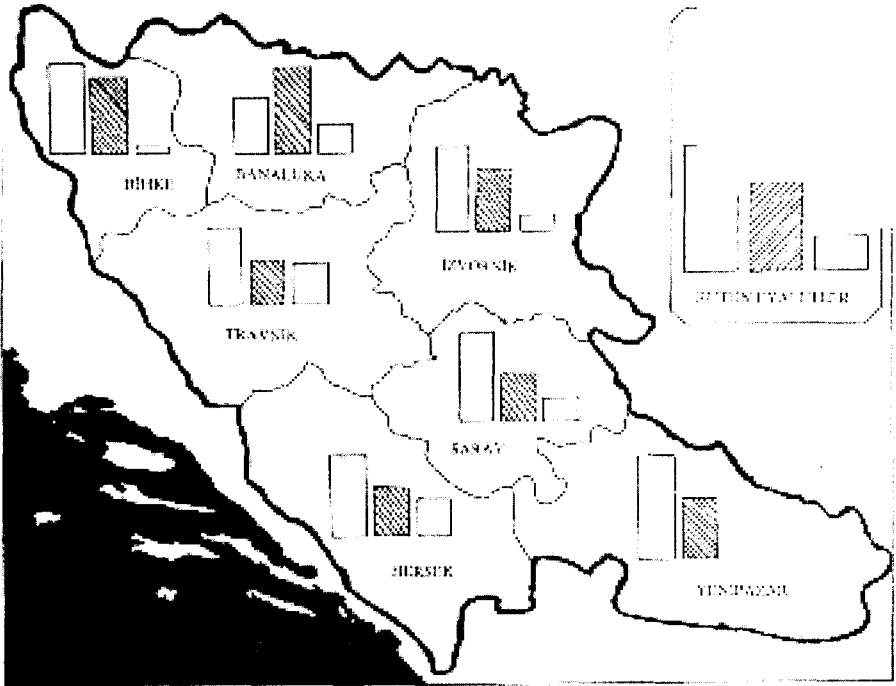
* Kemal H. Karpat, "Ottoman Population, Demographic and Social Characteristics, 1830-1914", Madison, University of Wisconsin Press, 1985.

4*

Bosna Eyâleti'nin 1870 yılında Nüfusu

Vilâyet	Müslüman	Ortodoks	Katolik	Yahudi	Çingene ^{**}	Toplam
Saray	98.921	51.566	24.590	2.696	1.903	179.675
İzbornik	178.964	131.471	32.787	354	5.521	349.098
Travnik	122.251	70.547	65.110	441	1.850	260.199
Bihke	127.027	104.343	5.898	0	1.124	238.393
Yenipazar	147.942	85.952	0	112	2.086	236.093
Banaluka	84.061	126.288	40.554	65	1.656	252.623
Hersek	110.964	66.041	51.414	0	1.900	230.319
TOPLAM	870.128	636.208	220.353	3.669	16.041	1.746.399

Kaynak : H. 1287 Bosna Vilâyeti Salnamesi

5. Bosna Eyâleti'nin 1870 yılında dinî nüfus dağılımı tablosu

* Profesör Justin McCarthy, Bosna nüfusu üzerinde Harvard Üniversitesi'nde 8 Şubat 1993 tarihinde toplanmış olan sempozyumda sunduğu 4 ve 5 numaralı tablolar.

** Müslüman olmayan Çingene